

Եղիշե Չարենց

Ազգային երազ

(Պոեմ երգիծական և ողբերգական)

Բուրդը դրին ու գգեցին...

1

Ֆերեկի վագրից, հոգսերից հոգնած՝
Տուն վերադարձա գիշերի կիսին:
Իսկույն քնեցի: Եվ մեկ էլ, հանկարծ,
Մի երազ տեսա հայ ազգի՝ մասին:
Ես չեմ հավատում ո՛չ մի երազի:
Բայց արթնանալիս վախեցա, ասի.
Վատ բան է ասում իմ երազը այս՝
Ինչ էլ որ լինի տեսիլ թե երազ
Ինչ էլ որ լինի պատմեմ աշխարհին,
Թող օրը անցնի ու հետը բարին:

2

Գիշերը գնաց, բայց երկա՛ր, երկա՛ր
Իմ սրտի վրա ծանր, որպես քար,

Մի թախիծ մնաց երագից էն մութ
Մի ճնշող թախիծ, ծանր մի խորհուրդ:
Ու մաշում է ինձ թախիծը հիմա.
Մութ, խորհրդավոր, սառը, որպես մահ
Գիշեր ու ցերեկ նվում է կարծես
Եվ խելքս արդեն կորցրել եմ ես:
Շրջում եմ մենակ օրերիս միգում,
Մխում է ցավը իմ հոգնած հոգում
Եվ չեն ամոքում էլ հույսերը սին...
Բայց ես մոռացա երագիս մասին:

3

Քնել էի խոր: Աչքերիս առաջ
Փռվել էր մի մութ, անթափանց մշուշ:
Կուրծքս բարձրանում ու իջնում էր ցած՝
Չգում էի, որ քնել եմ անուշ:
Քնել էի խոր: Եվ ահա հանկարծ
Թվաց ինձ, որ ես բարձրանում եմ վեր:
Միրտս մի մթին տազնապով զնգաց
Ու սուր կարոտով սկսեց ցավել:
Նախ թվում էր ինձ, որ թռչում եմ ես,
Բայց տեսա հետո, որ վերը, օդում,
Կախվել է հոգիս, որպես աչք հրկեզ
Ու վարը իշխող խավարն է դիտում:
Ու սո՛ւր հաճույքից ճշում էի ես,
Բայց խորթ էր ձայնս՝ մի կարկառ հնչյուն:
Չգում էի լոկ, որ երկնի միջում
Կախված է հոգիս, որպես աչք հրկեզ:

4

Ու մութ էր շուրջս, մի սթին գիշեր:
Աշխարհը հեռուն քնել է լռին:
Երկնքից կախված նայում էի ես
Վարը տարածված երկրի խավարին:
Սկզբում ոչինչ դեռ չէր երևում.
Խավար էր միայն, մառախուղ ու մութ:
Բայց հետո հանկարծ հեռու-հեռուն
Կարմիր բորնկեց մի կրակ աղոտ:
«Հիվանդ կա» ասի մտքիս մեջ ինձ ես.
«Հիվանդի համար կրակ վառեցին»:
Ու միտք անելով ինքս ինձ էսպես
Նայում էի ես այդ կարմիր կայծին,
Երբ նրա կողքին, հապշտապ, արագ,
Տագնապով վառվեց մի ուրիշ կրակ:
Չետո մոտեմոտ, իրար հետևի՛ց
Ուրիշ կրակներ վառվեցին նորից
Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց.
Հսկա լեզուներ վառվեցին միգում
Եվ մեկը ասաց իմ քնած հոգուն,
Որ վառվում է ողջ երկիրը Հայոց...

5

Ու, ծուխ շնչելով արնագույն մուժում,
Նայում էի ես վառվող հրդեհին
Եվ տեսնում էի՝ վարը, մշուշում

Վառվում է ահա մեր երկիրը հին:
Եզերքից-եզերք հրդեհը դեղին
Գրկել էր Հայոց աշխարհը, ու նա
Անկամ հանձնված կարմիր հրդեհին
Վառվում էր հսկա քուրայի վրա:
Արևի հսկա մի շողքի նման
Զարկել էր բոցը Արարատ սարին,
Որ վառվում էր տոթ, պարում ավլվան,
Ողջակեզ դարձած խավար աշխարհին:
Ու լուռ էր այնպես. ձայն, շշուկ չկար.
Կանգնել էր կարծես ժամանակը քար,
Որ հրդեհը այդ հավիտյան տևի...
Կրակահանդես, տոն էր երևի
Տոթ, արնակրակ հրդեհը այդ վառ
Աշխարհի համար մարդկության համար...

6

Նայում էի ես սրտով հրատապ
Ու թարթում էին աչքերս մխից
Երբ տեսա հանկարծ, որ մեկը, շտապ,
Փախչում է ահա հրդեհի տեղից:
Հրդեհի կարմիր լույսով ողողված՝
Կարմիր էր թվում թուխ դեմքը նրա:
Վազում էր, գլուխն ու ճակատը բաց,
Ե՛վ աչքերը իր կրակի քուրա
Բոցկլտում էին քինոտ ու դաժան.
Եվ շրթունքներով թուխ ու ավեր
Մոռում էր նա, երգվում էր նա, որ
Չի՛ դրժի երբեք ուխտը սրբազան:

Ո՞ր էր նա փախչում և ինչո՞ւ համար,
Ինչո՞ւ էր վազում ու երդում անում:
Քարոտ էր ուղին, հրդեհ ու խավար,
Բայց վազում էր նա, չէր հանգստանում:
Երբեմն միայն թաշկինակը իր
Մոտեցնում էր շրթերին կարմիր
Ու շրթին սեղմած ձյուն-թաշկինակում
Խեղճը հագալով արյուն էր թքում:
Եվ նորից, պարզած գույգ ձեռքերը վեր,
Հերոսի նման անփույթ, անձնրվեր
Վազում էր առաջ ու երգ էր երգում
Վրեժաժպիտ ու մահագուշակ
Ու ծածանվում էր նրա աջ ձեռքում
Թաշկինակը իր, որպես դրոշակ...

7

Երբ հուրը մնաց սարի ետևում
Կանգ առավ մի պահ այդ մարդը հանկարծ,
Երկչոտ աչքերով նա գննեց հեռուն
Բայց չէր երևում կրակի մի կայծ:
Խորունկ շունչ քաշեց ու նստեց քարին:
Մի-երկու վայրկյան սպասեց լռին.
Գիշեր էր շուրջը, խաղաղ ու հանդարտ:
Եվ ահա, որպես փորձրված մի մարդ,
Մատները դրեց շրթունքների մեջ
Եվ երկու անգամ բարձր, զի՛լ սուլեց:
Եվ ահա մեկ-մեկ, իրար հետևից,
Դուրս եկան նրա ընկերները քաջ,
Մոտեցան նրան, բռնեցին թևի՛ց

Ու հուզված՝ կեցան ընկերոջ առաջ:
Ի՞նչ արիր, Ահո՛ւ, հարցրին նրան:
Բայց Ահոն չուներ լեզու ու բերան.
Սրտի տրոփից չէր կարող խոսել:
Խնդրեց մի վայրկյան, մի քիչ սպասել,
Շրթերը ծամեց, բարձրաձայն հազաց
Ու հուզված ձայնով նա այսպես ասաց.
«Հորիզոններում տիեզերական,
Ուր աստղ ու լուսին բոցկլտում են վառ,
Աշխարհում այս մութ, նենգ ու խղիվկան
Ո՛չ մի ազգ չկա հայի պես թշվառ...»:
Լավ, ճառ մի՛ խոսիր, մենք այդ չենք ուզում,
Գիտենք, որ ճառեր դու լավ ես խոսում.
Դու մեզ այն ասա՛ ի՞նչ արիր, Ահո՛ւ,
Ճառերը հետո, խոսքերը հետո:
Դու, որ քաջ ես միշտ, շիտակ, անսասան
Կատարի՞ր արդյոք պարտքդ սրբազան:
Իհարկե, տղերք... ի՞նչ խոսք այդ մասին.
Ձեռքը դնելով ընկերոջ ուսին
Նորից սկսեց Ահոն քաղցրաձայն
(Այդ մարդը ուներ այնպիսի մի ձայն,
Որ եթե խոսեր մի մութ փողոցում
Կասեիր՝ այնտեղ սրինգ են ածում...)
« Վառվում են այնտեղ երեխա ու կին...»:
Բայց ընկերները խզեցին կրկին
Խոսքերը նրա: «Ի՞նչ արի՛ր, ասա,
Պատմիր սկզբից եղածը գործի»:
Ու պատմեց Ահոն. «Չենց որ տեղ հասա
Առաջին գյուղում հրդեհը գցի:
Խավար էր, տղերք... ի՞նչ իմանայի...
Դուրս եկավ սակայն, որ... գյուղ է հայի...
Բայց էս դեռ ոչինչ, դեռ ոչի՛նչ, տղերք.
Այն էր՝ հավաքվել մարում էինք մենք՝

Չոր էինք լցնում կրակի վրա
 Տեսնենք հարևան տեղերից ահա
 Օգնության եկավ գյուղը դրացի.
 Լավ է, կնարենք, մտքումս ասացի
 Մեկ էլ էն տեսա, որ կրակը թեժ,
 Որպես մի վիշապ, ագահ մի հրեշ,
 Հնոցի նման բռնկվեց միգում...
 Ու գյուղը մնաց կրակի գրկում:
 Եվ մենք հասկացանք, որ մեր դրացին
 Քարյուղ է լցնում մեր փոքրիկ կայծին...
 Ու կայծը ահա մի հրդեհ դառավ
 Այսպես մեզ խաբեց դուշմանն անիրավ...
 Ու քամի ելավ, մոռնչաց ահեղ
 Կրակը ցրեց, տարավ ուրիշ տեղ,
 Այդտեղից վառվեց գյուղը հարևան
 Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց,
 Նայեցի՜ մեկ էլ հրդեհի նման
 Վառվում է, տեսնեմ, աշխարհը հայոց...
 Կրա՛կ է այնտեղ, ու հրդեհ, ու մահ
 Հայոց աշխարհում հրդեհ է հիմա»:
 Ու լռեց Ահոն: Ու բարձր հազաց:
 Չայրույթը մի պահ խեղդեց բոլորին:
 Եվ ահա նրանց Վետերանը հին
 Վեր թռավ տեղից ու խոպոտ ասաց,
 « Վայրկյանը խփեց... Օ, այո՛, այո՛...
 Կոիվ ու վրեժ, չսպասենք իգուր:
 Մենք մնանք այստեղ դու գնա, Ահո՛,
 Հայոց աշխարհի ահագանգը տուր»:

Ու նորից Ահոն ընկավ ճանապարհ:
Գիշեր էր շուրջը, ահռելի խավար,
Բայց վազում էր նա ու չէր սայթաքում.
Այնպես էր գնում խավարի գրկում,
Որ տանն էր ասես, գորգերի վրա
Սովոր էր մթին հայացքը նրա:
Մի անգամ միայն խեղճը սայթաքեց
Բայց խոպոտ հազաց, արնագույն թքեց
Եվ իսկույն նորից նա ոտքի թռավ.
Մի գարնանալի աշխույժ էր, իրավ,
Որ ուներ կյանքում այդ մարդը հիվանդ
Մի գարնանալի, հանճարե՛ղ եռանդ:
Ես մտածեցի՝ «Ազնի՛վ ծերունի,
Խեղճը թոքերի բորբոքում ունի,
Բայց իր աշխույժով պատանի է դեռ
Գիտե սրբագան պարտքը կատարել:
Քո այդ անձնըվեր եռանդի համար
Քեզ փառք ու պատիվ, հիշատակ անմար:
Ով չի օրհնում քեզ սրիկա է նա:
Եվ ո՞վ չի ների, եթե իմանա,
Որ դու մի չնչին սխալ ես արել
Նրանց գյուղի տեղ մեր գյուղն ես վառել...
Օ, այո, Ահո՛, ազնի՛վ ծերունի՛.
Ով գործ է անում նա սխալ ունի,
Անսխալ մարդիկ աշխարհում չկան
Աստված է միայն անսխալական...»:

Մինչ վագում էր նա դաշտում ամայի,
Ուր մութ էր ու մութ, մշուշ էր մահի,
Ճամփին մնացած ընկերները հին
Սարի տակ նստած սպասում էին:
Վառվող սրտերով, աչքերը կրակ,
Խավարի գրկում նստոտած նրանք
Մտորում էին աղետի մասին.
Եվ ահա, քինոտ ժպիտն երեսին,
Վեր թռավ տեղից Վետերանը ծեր
Եվ ազդու ձայնով սկսեց խոսել.
«Ընկերներ, ասաց, եղբայրներ անգին,
Վառվո՛ւմ է հայոց աշխարհը կրկին...
Հասկանո՞ւմ եք դուք մտքով վերահաս,
Թե ի՞նչ են ասում կարճ խոսքերը այս...
Հայոց աշխարհում հրդեհ է կրկին...
Այսինքն այնտեղ երեխա ու կին
Վառվում են հիմա անխիղճ կրակում
Ու կյանք են հայցում, ու կյանքի փրկում:
Ընկերնե՛ր, սակայն խոսքերը այս խուլ
Որքան էլ հնչեն անհույս ու տխուր,
Ընկերնե՛ր, այս սև խոսքերում անգամ
Մի բան կա՝ անչա՛փ մխիթարական.
Դուք տեսաք կարծեն, որ մի քիչ առաջ,
Դեպի հեռավոր ուղիներն հառած
Իր աչքերը սև, կրակոտ ու վառ
Մեր ընկեր Ահոն ընկավ ճանապարհ:
Ես դեռ չեմ ուզում շեշտել, որ նրա
Գոյությունը լոկ մեր երկրի վրա
Կբավե արդեն, որ ցրե իսկույն
Ամեն մի անմիտ հուսահատություն...
Եվ ո՞վ չըզիտե նրա փառքը մեծ.
Նա որ տեղ հասավ ու զանգը տվեց,

Չանգր մարտակոչ, աշխարհասասան
Կհիշեն իսկույն ուխտը սրբագան
Ու եզերքներից, կողմերից հեռվի
Դուրս կգան նորից մի ահեղ կովի,
Եվ մենք, անվհատ, անվախ, անձնվեր
Կերթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր...
Ու շունչ կքաշեն մեր ցեղն արնաքամ
Օ, ա՛յս է ահա մխիթարական.
Օ, ստրուկ է նա, ով որ սիրտը դող,
Յուր կյանքի համար կովել չի կարող:
Նա՛ է այս կյանքում ապրելու արժան,
Ով աստվածային ցասումով դաժան
Գիտե թշնամու արյունը քամել.
Ով գիտե նրա արյունը խմել,
Նա չի հալածվի գերության ներքո.
Կովով կգտնես իրավունքը քո...»:
Շատ ես աղմկում, ընկեր Վետերան,
Ձայն տվեց հանկարծ ընկերը նրան
Ու թռավ, կանգնեց մի քարի վրա.
Լեզենոն էր հին անունը նրա
(Որ թե թարգմանել դուք կարողանաք՝
Հայերեն լեզվով կլինի «բանակ»):
Դողում էր նրա մարմինը ամբողջ.
Բարձր քրքջալով խոսքին ընկերոջ՝
Խոսել էր ուզում, չէր կարողանում.
Խեղդում էր նրան գայրույթը անհուն:
Բայց գապեց իրան, գայրացկոտ հագաց
Ու հզոր ձայնով հաղթ, հաստատ ասաց.
«Ես չեմ հավատում ձեր սին խոսքերին.
Չեմ կարող լինել խոսքերի գերին.
Հայո՛ց աշխարհում արյուն է հոսում
Դուք կանգնել այստեղ ճառեր եք խոսում...
Ո՛չ, ես չեմ կարող: Ես ասում եմ, որ

Ամենից առաջ գործ է հարկավոր:
Գուք կանգնեք այստեղ դաշտում ամայի.
Ես կերթամ ահա երկիրը մահի,
Կզոհեն ա՛յնտեղ ես իմ կյանքը, ինձ,
Գուցե և մեկին փրկեն կրակից...»:
Եվ ճիշտ որ, իսկույն, առանց նայելու,
Նա ճամփա ընկավ՝ իր խոսքին հլու:
Վետերանն ուզեց կանչել, համոզել,
Բայց ընկերն արդեն կորել էր, չկար:
Եվ նա վերստին սկսեց խոսել,
« Ես խենթ չեմ, ասաց, կույր ու խելագար.
Իմ սիրտն էլ, ասաց, այդպես է ուզում
Բայց կա սառը միտք, քարե համոզում,
Որ շտապելով ոչինչ չես անի
Քամու բերածը քամին կտանի...»:
Եվ այդպես, հուզված, գայրույթը հոգում,
Աչքերում կրակ, թույն ու բորբոքում
Նա դեռ շատ կանե՛ր վեճ ու դալմադալ,
Բայց երկինքն հանկարծ սկսեց դողալ:
Դողում է՛ր կարծես երկինքը ամբողջ...
Վետերանը ծեր քար կտրեց ասես.
Շնչաց միայն շրթերով դողդոջ.
Տղերք, Ահոյի ահագանգն է էս...

10

Եվ ճիշտ որ. անհուն գիշերի գրկում
Մոնչում էր խուլ, ողբաձայն երգում,
Ու հոսում էր հորդ ձայնի մի հոսանք.
Ճշում էր կարծես վիթխարի մի գանգ:

Ու դողանշները գիշերի գրկում
Մագլցում էին հորիզոնն ի վեր:
Ես մտածեցի՝ մինչ հիմա կյանքում
Ով է այսպիսի ահագանգ տվել,
Որ արթնացնի քուն մտած մարդուն...
Բայց հարցս թվաց սրբապղծություն:
Օ, ո՛չ մի ժամկոչ չի գանգել այդպես,
Թեկուզ հրդեհներ շատ է պատահել:
Չէ՞ որ ազգը մեր քնած է ասես
Մեր քնած ազգին այդպես է վայել...
Այս գանգը ազգիս թող խրատ լինի,
Որ արթուն մնա, որ էլ չքնի...
Մինչ ես, դողալով տերևի մի պես,
Միտք էի անում ինքս ինձ այսպես
Ու նայում էի իմ մութ անկյունից
Ժողովուրդն ահա արթնացավ քնից:
Ամենից առաջ մեծերն արթնացան:
Եվ ահա շտապ, խմբերով ցիր-ցան,
Բոլոր կողմերից եկան կրակուն
Ու հավաքվեցին գանգատան բակում:
Ամենից առաջ մի խենթ էր հասել
(Անունը նրա չեմ ուզում ասել)
Ջարթնել էր թե չէ՝ գիշերի մթում
Վազել էր իսկույն դեպի գանգատուն:
Եվ ահա, անմահ հերոսին վայել
Անմար եռանդով գանգում էր նա էլ:
Եվ ժողովրդի զարթնելու հուսով
Չիլ գանգում էին նրանք երկուսով:
Ու նրանց հուժկու ձեռքերի տակին
Դողդում էին գանգերն ահագին,
Դողում էր նաև գանգատունն ամբողջ
Ու ձայն էր կտրել հորիզոնը ողջ:

Վերջապես նրանք, երբ քիչ հոգնեցին,
 Ժպտացին իրար ու վար նայեցին:
 Ու սիրտը նրանց խնդաց զնգոցով,
 Երբ տեսան նրանք բազմությունը ծով,
 Որ վարն հավաքված իրենց էր նայում
 Հերոսնե՛ր էին նրանք այդ պահուն...
 Ծփում էր այնտեղ բազմությունը հոծ.
 Հավաքվել էին մեծերը հայոց,
 Ու աչքերն հառած դեպի զանգատուն
 Աղմկում էին գիշերի մթում:
 Աղմուկը սակայն երկար չտևեց.
 Բարբառեց հանկարծ խենթը վերևից
 Ու տիրեց իսկույն լռությունը քար,
 Կարծես ներքևում ոչ մի մարդ չկար:
 Աղբյուրի նման կարկաչուն ու հորդ,
 Մերթ մեղմ ու անուշ, մերթ անչափ խրոխտ,
 Մերթ ինչպես վերից փոթորիկ սուրա
 Հոսում էին վար խոսքերը նրա...
 Ու այս էր ասում այդ մարդը վերից.
 « Ընկերներ, հայոց աշխարհում նորից
 Կրակ է ընկել, ու մրրիկ, ու մահ.
 Ընկե՛րներ, համառ խմբերով հիմա
 Մենք պետք է իսկույն, անվախ, անվեհեր,
 Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
 Գիտեմ, ձեր սրտում տիրում է հուզում.
 Դուք անշուշտ հիմա գտնել եք ուզում:
 Թե ո՞վ է նորից աշխարհը վառել,
 Կամ մինչև հիմա մենք ի՞նչ ենք արել

Մեր ժողովուրդը փրկելու համար.
Որպեսզի հարցը չմնա խավար
Ու ոչ մի գաղտնիք մեր մեջ չմնա
Ամեն ոք թող այս խոսքերս իմանա»:
Եվ նա սկսեց պատմություն՝ ինձ հին.
Ո՞վ չի իմացել, որ մեր թշնամին
Խաբող է ու նենգ, ու վախկոտ, ու մութ.
Եվ ասում էր նա. «Ոչ մի ժողովուրդ
Չի սիրում խարդախ թշնամուն մեր չար,
Այնինչ ազգը մեր աստվածահանճար
Ջարմանք է լցնում սրտում բոլորի
Իր բախտով դաժան ու կոկոկ արի:
Այո, ընկերներ՝ Աշխարհը՝ ամբողջ
Ողբում է հիմա աղետը հայոց,
Չի կարողանում մեր վշտից քնի,
Ուզում է մի կերպ, մի բանով օգնի,
Ու իր հեռավոր, լուսավոր ափում
Մեր վշտի համար արցունք է թափում:
Հայրենակիցներ՝, թե ամեն մի մարդ
Թափելու լինի մի շիշ արտասուք
Մեր երկիրն էլի՛ կլիսնդա զվարթ
Ու էլ չի լինի ավերում ու սուգ:
Հայրենակիցներ, հաշվել եմ, գիտեմ,
Եվ երդվում եմ մեր հրդեհովը վատ,
Արտասուքն այդքան կբավե արդեն
Մի փոքրիկ հրդեհ մարելու համար:
Եվ հետո երեկ, երբ խղճով հանգիստ
Քնել էիք դեռ բոլորդ անխոռով
Մեր անզուգական բարեկամներից
Ջուր ենք պահանջել մենք հեռագրով:
Սակայն մինչև գա օգնությունը այդ
Ով մի սուր առած, ով թեկուզ մի փայտ,
Շարքերով անձայր, սովար, բազմահոծ

Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդն հայոց...»:

12

Երբ ձայնը նրա խզվեց գնգոցով
Վարը հավաքված բազմությունը ծով
Մոնչաց ինչպես մի քաջ անվեհեր.
Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
Քիչ մնաց վերից մոնչամ ես էլ.
Իմ ամբողջ կյանքում ես չէի տեսել
Մեր ճղճիմ կյանքի անթափանց մթում
Այդպիսի անկեղծ ոգևորություն:
Եվ աչքս հառած հուզված ամբոխին՝
Ես կծում էի շրթունքները իմ,
Նման էր ողջը երագի, քնի.
Վախենում էի, որ երագ լինի...
Տեսնելով սակայն, որ չեմ արթնանում,
Խո՛ր ակնածանքով, հարզանքով անհուն
Ես մտածեցի. աշխարհում այս մութ
Ինչե՛ր չի անում ժամկոչը հնուտ...
Անհասկանալի հրաշք ես դու, կյանք,
Բավական էր մի ազդու ահագանգ
Եվ փրկվեց ահա մեր ազգը մահից:
Եվ չէի ուզում հավատալ ես ինձ,
Բայց երբ որ մեկ էլ նայեցի ես վար
Չհավատալու էլ հնարք չկար:
Չոսծ աչքերով տեսնում էի ես.
Ներքևում ահա, հրձիգներ ասես.
Ձեռքերին կարմիր լապտերներ առած
Մեր խենթն ու Ահոն ընկել են առաջ

Հետքերից գցած բազմությունը հոծ
Գնում են փրկեն ժողովուրդն հայոց...

13

Ու գարնանք կտրած, սրտիս խնդություն,
Ես նայում էի չէի հավատում
Բախտից կուրացած իմ թաց աչքերին.
Եվ արցունքները հորդ հոսում էին
Ճամփեքի վրա նրանց սրբազան...
«Երանի՛ նրանց, որ ձեզ չտեսան,
Բացականչեցին շրթերս դողդոջ.
Քանի որ նրանք աշխարհում այս փուլ
Չեն տխրի հետո, երբ դառնա երազ
Ոգևորության սուրբ վայրկյանը այս...»:
Ու գնում էին նրանք անձնվեր,
Ունեի՛ն կարծես քաջության թևեր...
Նույնիսկ գիշերի միգում անթափանց
Ես տեսնում էի թևերը նրանց,
Որ տանում էին թափորն անվեհեր
Աստվածարնձա, սրբազա՛ն թևեր:
Խավար գիշերի գրկում ահավոր
Քայլում էր նրանց խումբը թևավոր,
Գնում էր դեպի երկիրը հրի
Մի խումբ էր կարծես հրեշտակների...

14

Եվ ահա նրանց աչքերի առաջ
Հեռուն, մշուշում բռնկվեց հանկարծ
Վառ, արնաման կրակի մի դեզ,
Մի հսկայական լեզու էր ասես
Ու մութ գիշերի լնդերքն էր լիզում
Այդ հսկայական, այդ կարմիր լեզուն:
Ու աչքերն հառած լեզվին հրածին
Նրանք քարացան ու սուր զգացին
Վառվող դիերի բույրը ահավոր...
Լսեցին նրանք կանչեր հեռավոր,
Ճիչեր տխրաձայն ու աղեկտուր,
Որ կանչում էին ու տանջում իզուր...
Եվ ահա, հրե այն լեզվի նման,
Բռնկվեց նրանց սրտում անձնվեր
Ազնիվ վրեժի ու ատելության
Թույնը սրբազան ու աշխարհավեր:
Եվ այն է՝ նրանք ուզում էին որ
Անցնեն անիծված սահմանն ահավոր
Եվ նետեն իրենց հրդեհը անանց
Մշուշում հանկարծ դեմ ելան նրանց
Խմբեր կիսամերկ ուրվականների,
Որ փախչում էին ճանկերից հրի...
Ու փախչում էին նրանք քայլերեր.
Կիսամեռ մարդիկ, կիսավառ կիներ
Ու ծերունիներ տեսիլանման.
Հայոց աշխարհի ժողովուրդն էր այն,
Որ ահաբեկված սրից ու հրից
Փախչում էր անդարձ հայոց աշխարհից.

Երբ նրանք այդ սև պատկերը տեսան
Հրաբուխ դարձավ քենը սրբազան
Նրանց անվեհեր ու վեհ սրտերում.
Եվ ահա, այդ սուրբ գայրույթով եռուն
Ու մոնչյունով աշխարհասասան
Մի թռիչք արին ու հրին հասան:
Տեղ հասան տեսան շատ են ուշացել.
Իրենցից առաջ շատերն են հասել
Ու իրենց նետած կրակի մեջ վառ
Աշխատում են մի եռանդով անմար.
Կրակի միջից իրեր են հանում
Եռանդով անմար, աշխույժով անհուն:
Նայում էր Ահոն վառվող կրակին
Եվ ահա այնտեղ նա տեսավ մեկին,
Որ իրեն նետած կրակը անել
Ուզում էր մի բան հրդեհից հանել:
Ճանաչեց նրան ու շնամ ճնաց...
Ու թվաց նրան, թե ինքը քնած
Երազ է տեսնում ընկերոջ մասին...
Բայց երբ որ տեսավ ընկերոջ ուսին
Բոցը, որ նրան ուզում էր լափի
Բղավեց խզված ձայնով տագնապի.
Հե՛յ-հե՛յ, դո՛ւրս արի, Լեզեոն եղբայր:
Բայց չէր լսում նա: Նույն ջանքով անմար
Կրակի տակից քաշում է մի բան
Ու նայում էին բոլորը նրան:
Օ, սաղամանդրա առասպելական,
Հայր իր փառքով քեզ է պարտական.
Աղաղակեցի ես ձայնով հուզված
Բայց նա նույն պահուն ձեռքերով կիզված
Դուրս քաշեց հրից այլանդակ, դեղին
Մի անմիս դիակ ու մի անկողին:

Երբ դուրս եկավ նա ու բեռը դրեց
Դեմ վազեց Ահոն, ամուր համբուրեց
Ու անհուն սիրով փաթաթվեց նրան.
Օ, ցնցող սիրո ցնցող տեսարան...
Ահոն երևի դեռ երկա՛ր-երկա՛ր
Ընկերոջ կրծքին փաթաթված մնար,
Բայց ընկերը շատ չունե՛ր ժամանակ՝
Մերն համարելով անտեղի հանաք՝
Մեղմ հրեց նրան ու հոգստ, լոին
Մոտեցավ հրից ազատված իրին:
« Դե, պատմի՛ր, պատմի՛ր, այս ի՞նչ ես անում:
Մեղքս ի՞նչ պահեմ. ես չեմ հասկանում
Գցել ես դու քեզ այդ կրակն անել...
Բայց հրի միջից այդ ի՞նչ ես հանել...»:
Ու տխուր ժպտաց Լեզեոնը ծեր.
« Դիակ է, ասաց, մեռած աղջկա.
Դիակներ են լոկ այստեղ մնացել
Ուրիշ ժողովուրդ այս երկրում չկա...»:
Բայց դու, Լեզեոն, դու ի՞նչ ես անում:
Կրակի միջից ես բուրդ եմ հանում...
Բայց ինչո՞ւ համար, Լեզեոն ընկեր...
« Ախ, Ահո՛, Ահո՛ ... Մեծ աղետը մեր
Պե՞տք է վերջապես մի կերպ մեղմանա...
Դուք ի՞նչ գիտեք որ... Ես ներկա եղա
Մեր ժողովրդի սոսկալի բախտին.
Ես ներկա եղա հայ ազգի գաղթին
Եվ համոզվեցի, հասկացա ես, որ
Ամենից առաջ բուրդ է հարկավոր
Մեր անտերացած, որք ժողովրդին.
Միթե՞ չգիտես, որ ձմռան ցրտին
Նա դաշտում թափված, անտեր պիտ մնա
Բաց դաշտի վրա, ձյուների վրա
Ու պետք է մեռնի անտուն ու անտեղ

Ո՞վ կտա նրան անկողին այնտեղ...
Է, ես խոսելու չունեմ ժամանակ.
Գործ է հարկավոր և ո՛չ թե հանաք:
Եվ դու էլ, Ահո, ասա բոլորին,
Որ իմ հետևից հանձնվեն հրին՝
Բուրդ-բամբակ հանեն կրակի տակից
Իսկ երբ հանեցինք բուրդը կրակից՝
Կերթանք, կգտնենք ժողովուրդը մեր
Եվ բուրդ կտանենք մենք նրան նվեր:
Եվ ժողովուրդը մեր որբ, արնաքամ,
Բուրդը գնելով մեր կյանքի գնով
Հանգիստ կքնի առաջին անգամ
Մի եղենական, մի անո՛ւշ քնով...»:
Երբ Ահոն այս մեծ խոսքերը լսեց
Ընկերոջ առաջ խոնարհվել ուզեց
Ուզեց համբուրել ոտքերի փոշին.
Զարնացավ նրա հանճարի ուժին:
Հենց այն էր՝ իսկույն ուզում էր փորձի,
Բայց ընկերն ասաց. «Ուրեմն գործի,
Շո՛ւտ գործի անցեք. գիտեք, որ հիմա
Զմեռ է այնտեղ, ու քամի, ու մահ,
Իսկ որբերը մեր պատկած են հողին
Մերկ... գետնի վրա... առա՛նց անկողին»:
Ու նետվեց նորից նա կրակը թեժ,
Որպես գոհ կարմիր, որպես ողջակեզ...

Ու հետևելով սուրբ օրինակին,
Բոլորը իրենց տվին կրակին

Ստվար խմբերով կրակը ընկան...
Ախ, գործում նրանց եռանդ կար այնքան,
Որ ես, ընկճված նրանց եռանդից,
Հայհոյում էի, ասում էի ինձ,
Որ չեմ աշխատում, չեմ գործում ես է՛լ,
Որ գիտեմ միայն երգել ու խոսել.
(Ախ, չէր մոռացել իմ խենթ սիրտը դեռ,
Որ երգիչ եմ ես... երկնքի թիթեռ...)
Աստված իմ, աստված, ի՛նչ եռանդ էր այդ:
Ես չէի տեսել այդպիսի եռանդ.
Չէի է՛լ լսել աշխարհում այս հին
Այդպիսի հսկա եռանդի մասին...
Չէր անցել գուցե և մի ակնթարթ
(Սրան են ասում իսկական եռանդ)
Կրակի մե՛ջ էլ բուրդ չէր մնացել.
Ե՛վ հանել էին, և հարմար բարձել
Ձիերի վրա բուրդը արնակեզ.
Այն արնոտ բրդի մի քարվան էր մեծ,
Որ ճամփա ընկավ երգով հաղթական
Դեպի հեռավոր վայրը գաղթական,
Ուր թափվել էր վար խուռը, բազմահոծ,
Հրդեհից փախած ժողովուրդն հայոց:

17

Օ, Իսահակյան եղբայր Ավետիք,
Քանի կան կյանքում Թորգոմյան որդիք
Աբուլ Ալաներ չեն պակսիլ կյանքից...
Միրելի եղբայր, հավատա՛ դու ինձ,
Որ երբ ես տեսա երագիս միջում,

Թե ինչպես քա՛ղցր է, քա՛ղցր է դողանջում՝
Բրդի քարվանք Լեգեոն մեծի
Աբուլ Ալայիդ քարվանն հիշեցի...
Մի՞թե այս բանում մեղավո՞ր եմ ես
Ավո ջան, հոգի՛ս, խնդրում եմ... ներես...
Մի՞թե չգիտես, որ մարդ երագում
Երբեմն հիմար բաներ է ասում:
Ես էլ, երբ որ այդ քարվանք տեսա
«Աբուլ Ալայի քարվանն է սա»
Զգիտեմ ինչու ասացի հանկարծ...
Ախ, չէր մնացել խելքի մի առկայծ
Այդ նվիրական, այդ սուրբ վայրկյանին,
Երբ աչքիս առաջ օրորվում էին
Ձիերը՝ քարձած արյունոտ բրդով
Եվ Լեգեոնը, երբ սուրբ եռանդով
Նրա առաջից քայլում էր հանդարտ...
Նույնիսկ ես տեսա, որ լուսե մի վարդ
Վառվում էր նրա բյուրեղ ճակատին
Ու լույս էր տալիս աշխարհի մութին...
Ես այդ վայրկյանին շա՛տ էի հպարտ,
Որ մեր ազգն ունի այդպիսի մի մարդ:
Ու սիրոս նրան օրհներ էր ասում
Իմ տարօրինակ, իմ խենթ երագում
Երբ տեսա, որ այդ քարավանք մեծ
Հին Արարատյան դաշտի մեջ կանգնեց:
Եվ ես լսեցի, որ դաշտում այդ մութ
Զառանցում է մի մեռնող ժողովուրդ...

Ձյուն, բութ էր դաշտում: Գիշեր ու քամի:
 Ոռնում էր քամին, փնչում էր ու մի
 Մահվան երգ դարձած, ձուլված խավարին,
 Գնում էր դիպչում հին Մասիս սարին:
 Ախ, ինչե՛ր ասես այդ երգում չկար.
 Մեռնող պատավի կանչեր խելագար.
 Ձյունը ճանկոտող հիվանդի հառաչ,
 Քաղցից անասուն դարձածի բառաչ,
 Մանկան մղկտանք, որ նվում է խուլ
 Մորթում են կարծես նոր ծնված մի ուլ...
 Ու լալիս էին, ու քրքջում էին.
 Քրքջում էր քամին, երգում էր քամին,
 Նվում էր քամին հուսահատ ու խուլ
 Ու այս էր ասում այդ երգը տխուր.
 «Մա՛հ է այստեղ. հագա՛ր-հագա՛ր
 Հեռանում են ու մարում
 Այս անիծված, անհավասար,
 Արյունահեղ աշխարհում:
 Բութ է այստեղ, ձմեռ ու մութ,
 Մահվան սարսուռ ու քամի
 Տեր է այստեղ մահը խուժողուժ՝
 Բարեկամ ու թշնամի:
 Համրվում են ժամերն անդարձ
 Ու աշխարհից ցուրտ ու մութ
 Հեռանում է անվերադարձ
 Մի արնաքամ ժողովուրդ...»:
 Երգում էր քամին, հեծկլտում էր խուլ
 Նվում էր կարծես մորթվող մի ուլ...

● * * * * *

Երբ լսում էի այս խուլ երգը ես
 Մի վայրկյան միայն մոռացա ասես
 Բրդի քարվանը Լեզեոն մեծի,
 Բայց երբ որ հանկարծ նրան հիշեցի
 Սրտիցս կարծես հեռացավ մի ամպ
 Եվ սիրտս լցվեց անհուն բերկրությամբ:
 Դաշտը մի վայրկյան լուսացավ կարծես
 Ու սիրտս նորից դադարել ուզեց.
 Տեսա, որ դաշտում, անտուն, անկրակ,
 Ձյուների վրա պառկած են նրանք,
 Ձյուների վրա, և ո՛չ թե հողին,
 Ձյուների վրա առանց անկողին...
 Ու սրտիս զարկով նորից հիշեցի
 Բրդի քարվանը Լեզեոն մեծի
 Ու սիրտս նորից շունչ առավ հանդարտ,
 Ախ, նրանց համար փրկություն էր այդ...
 Եվ ճիշտ որ՝ տեսա՝ վեհանձն, անձնվեր,
 Ահա անձնուրաց հերոսները մեր,
 Վեհ գործով տարված, մտազբաղ, լռին,
 Բուրդ են բաժանում գաղթականներին...
 Երկնքից իջած մի հրաշք էր այդ.
 Մի վայրկյան չանցած, կամ մի ակնթարթ,
 Ես տեսա հանկարծ, որ բոլորն արդեն
 Պատրաստվում են, որ տեղերը հարթեն
 Եվ մոռանալով ձմեռ ու մշուշ
 Անկողին մտնեն ու քնեն անուշ...
 Ու սիրտս ճախրեց, որպես մի թիթեռ.
 Վայր ընկավ կարծես սրտիցս մի բեռ.
 Աշխարհը կարծես լույս դարձավ ու փայլ,
 Օրհնե՛նք քեզ հավերժ, Լեզեոն եղբայր...

Այդ անրջական վայրկյանին ես, ա՛խ,
Որբերի քնին շա՛տ էի ուրախ...
Շա՛տ էի ուրախ նրանց հանգստին.
Ուրախ էի, որ նրանք վերստին
Գոնե մի գիշեր քնելու են կուշտ՝
Անո՛ւշ մոռացած գրկանք ու կորուստ...
Երբ հաջորդ պահուն բախտից խելագար
Ես թաց աչքերով նայում էի վար
Դրախտավայել ժպիտը շրթին
Ժողովուրդը իմ քնել էր արդեն...
Ու չկար արդեն ձյուն, ձմեռ ու մուժ.
Ժպիտը շրթին քնել էր անուշ,
Քնել էր հանգիստ ժողովուրդը խեղճ
Եվ իր երկնային երագուն անվերջ
Տեսնում էր գուցե նա աշխարհը հին,
Երբ երկրի վրա հոգսեր չկային,
Երբ մարդը ուներ ժպիտներ ու թև
Ու երգը շրթին ապրում էր թեթև...
Նայում էի ես իմ ժողովրդին
Ու դրախտային ժպիտը շրթին
Այնքան քաղցր ու խոր խոմփում էր նա,
Որ ես վախեցա... որ էլ չարթնանա...
Բայց վախս միայն մի վայրկյան տևեց.
Անխուսափ մի միտք սիրտս արևեց.
Օ, թո՛ղ չարթնանա, ասացի ես ինձ.
Գիշեր է դուրսը մի մահու թախիժ,
Գիշեր է դուրսը ու ձմեռ է ցուրտ
Քնի՛ր, օ, քնի՛ր, իմ խեղճ ժողովուրդ...
Ժպտում էի ես այդ ակնթարթին
Ու հանգստացած իմ ժողովրդին
Նայում էի ես երկնի դրախտից
Ու լալիս էի անսահման բախտից...
Ու լույս էր շուրջս, հրաշք էր կարծես.

Հրճվանքից այնպես դողում էի ես,
Որ սիրտս կանգնեց ուրախությունից
Եվ ես, քրտնաթոր, արթնացա քնից...
Արթնացա տեսա՝ անկողնում եմ ես...
Ու սառ ջուր լցրին իմ գլխին ասես:
Ուզեցի ճշամ ու կանչեմ մեկին,
Ուզեցի սեղմեն աչքերս կրկին.
Գուցե պատահի, որ գարթնումը այս
Մի վայրկյան է սուտ, մի տխուր երազ...
Ու սիրտս ասաց, որ երկրում իմ ցուրտ,
Ուր բուք է, քամի ու գիշեր է մութ
Բոլորը հիմա պառկել են հողին՝
Մերկ... գետնի վրա... առանց... անկողին...
Ու տիրեց սրտիս անհույս մի հուզում,
Կյանքին հավատալ ես չէի ուզում:
Ինչե՛ր չէի տա ես այն վայրկյանին,
Թե երազ դառնար արթնացումը իմ...
Եվ ահա հանկարծ վայրկյանին այդ մութ
Վառվեց իմ սրտում մի կրակ աղոտ.
Մի միտք սկսեց իմ սիրտը հուզել
Եվ սկսեցի ես ինձ համոզել.
«Մի՞թե չգիտես, ասացի ես ինձ,
Որ չի տարբերվում կյանքը երազից:
Միրաժ է կյանքը, երազ ու տեսիլ
Քո այդ երազում դու կյա՛նքն ես տեսել:
Կյանքը աշխարհում մի երազ է հենց,
Օ, ցնդած պոետ Եղիշե Չարենց...»: